

PROLOOC

HET MROŻEK-INSTRUKTIEPROGRAMMA VOOR DE MIDDENBOUW VAN HET VOORTGEZET-ONDERWIJS

- Bij het opgaan van de maan. Lady Gregory. (traditionele eenakter)
- "Racket Baby" Slawomir Mrożek. (moderne eenakter)
- Toelichting door de sociaalpedagoog.
- "Feest" Slawomir Mrożek. (moderne eenakter)
- Discussie met enkele acteurs en de soc. pedagoog.

Regie: Jurg Molenaar

Dekor: Johan Lennarts

met: Louis Bongers, Jaap van Donselaar. Jowan Krabbendam en Kees Waterbeek

Soc. pedagoog: Albert van der Baan.

Duur van het programma: ruim 1½ uur (met discussie).

De opzet van dit nieuwe instructieprogramma is gebaseerd op de principes van het Pinter-programma. Met dit verschil dat het traditionele en moderne toneel niet meer tegenover, maar naast elkaar zullen worden belicht. Als toelichting op de stukken van Mrożek zal in deze brochure aan beide vormen van toneel enige aandacht worden besteed. Wij hopen dat de fragmentarische uiteenzetting door het onderwijs als leidraad gebruikt kan worden bij de voorbereiding van dit nieuwe instructie-programma. Ongetwijfeld zal de inhoud aan de klas moeten worden aangepast, en zullen verschillende punten meer uitgebreid en in een andere vorm behandeld moeten worden.

I DE MAATSCHAPPELIJKE ACHTERGROND

Het is niet mogelijk het moderne toneel te begrijpen zonder dit in verband te brengen met het tijdsgebeuren en de ontwikkeling in de (mens)wetenschap.

Kunst-wetenschap-godsdienst en leefwijze zijn geen afzonderlijke grootheden, maar hangen nauw samen en beïnvloeden elkaar.

In de 20ste eeuw zijn er veel nieuwe vormen van kunst ontstaan.

Het voornaamste gemeenschappelijke kenmerk is dat men zich afwendde van het makkelijk herkenbare. In de nieuwe kunstwerken valt ogenschijnlijk geen aansluiting bij de realiteit te ontdekken. Was een kunstwerk eeuwenlang "mooi", nu is ook dit geen norm meer. Een werk kan gruwelijk zijn en in plaats van lust, sterke onlustgevoelens oproepen. Men denke b.v. aan de a-tonale muziek, die niet meer welluidend in de oren klinkt.

Ook de (mens)wetenschappen evolueerden sterk. In de filosofie werd grote aandacht besteed aan het existentialisme. De mens zoals hij existeert, het zijn, werd belangrijker dan de transcendente waarden.

De psychologie kwam juist in deze eeuw zeer sterk tot ontwikkeling. Men kreeg grote belangstelling voor het onderbewustzijn, het intuïtieve, het irrationele en het impulsieve.

Kindertekeningen en het werk van krankzinnigen vormden een geliefd studie-objekt, omdat dit niet vanuit de rede tot stand komt. Men kwam tot de konklusie dat het gedrag van de mens in grote mate bepaald wordt door zijn onderbewustzijn, en het bewuste, het rationale, maar een zeer klein aspekt is van het menselijk zijn.

In nauwe relatie hiermee staat de waarneming van de mens. Onderzoekingen wezen uit dat de mens meer waarneemt dan hij zich bewust is. Maar hij selekteert en combineert die beelden die b.v. rationeel gezien voor hem bij elkaar horen.

Het discursieve denken in begrippen betekent echter een verarming van het waargenomen beeld, van de totaliteit van waarnemingen en dus van het volledig zijn.

Tevens bleek dat iedere mens anders waarneemt en eenzelfde beeld voor ieder een andere inhoud en gevoelswaarde vertegenwoordigt.

Men beseftte dat ieder een werkelijk uniek wezen is, dat onderling niet alleen verschilt in lichaamsbouw, maar ook in de wijze van waarneming, voelen, denken, leven etc. De mens als individu werd belangrijk. Typisch is b.v. dat het begrip zonde als normatieve grootheid, grotendeels verlegd werd naar de persoonlijke verantwoording van het individu. Algemeen geldende gedragspatronen, normen en waarden, vervaagden en de verantwoordelijkheid van de mens zelf werd groter.

Men begon zich te bezinnen over het bestaan van een God, over de betekenis van het mens en medemens zijn, en over de zin van het leven. Een algemeen geldend antwoord of oplossing bleek niet meer mogelijk te zijn. Ieder mens afzonderlijk dient zijn eigen houding tegenover deze problemen te bepalen.

II HET TRADITIONELE EN MODERNE TONEEL.

Naast het traditionele toneel begon zich vooral na 1950 een nieuwe vorm te ontwikkelen waarin al deze veranderingen tot uiting kwamen.

Terwille van de duidelijkheid zijn in het onderstaand schema de belangrijkste kenmerken van het traditionele en het moderne toneel naast elkaar gezet.

Vanzelfsprekend is dit een theoretische onderscheiding en zullen niet alle kenmerken in ieder werk aanwezig zijn.

TRADITIONEEL

Wij zijn gewend in de kunst te spreken van stromingen, groepen of scholen, b.v. het impressionisme en de Haagsche school.

Dit waren groepen van kunstenaars die werkten vanuit dezelfde opvattingen en idealen.

Zelfs de technieken die gebruikt werden verschilden onderling nauwelijks.

* Iedere auteur beoogt communicatie met zijn publiek. Hij heeft de intentie iets mede te delen aangaande de werkelijkheid. Traditioneel en modern toneel belichten hiervan doorgaans verschillende aspecten.

Ieder onderwerp valt steeds te herleiden tot een konflikt.

Deze konflikten ontstaan b.v. tussen de mens onderling, in relatie met zijn geweten of met een bovennatuurlijke macht.

In dergelijke situaties komen uiteraard eigenschappen van de mens b.v. zijn moed of gierigheid, tot uiting.

In alle situaties blijft de mens zelf echter een bekend gegeven, alleen de situaties waarin hij kan komen te verkeren en de invloed die hij hiervan ondergaat zijn onderwerp van het stuk.

Het konflikt speelt zich af óp het toneel.

Daar zien wij de mens in gevecht met de ander, met het noodlot etc.

MODERN

In de moderne kunst zijn de auteurs veel moeilijker onder te brengen in bepaalde stromingen. Iedere schrijver werkt vanuit zijn eigen ideeën. Men zou kunnen stellen dat iedere auteur afzonderlijk een eigen richting vertegenwoordigt. Vanzelfsprekend zijn er toch wel enige gemeenschappelijke kenmerken aan te wijzen, omdat iedere auteur door zijn tijds-gebeuren is beïnvloed.

Het moderne toneel kent een dergelijke konfliktsituatie niet.

Niet één of andere situatie maar de mens zelf is voorwerp van onderzoek. De mens is de grote onbekende. De auteur streeft ernaar, volgens zijn persoonlijke intuïtie, dit menselijk zijn in de essentie weer te geven.

Het moderne stuk is een konfrontatie met de mens.

Ook bij het moderne toneel kan sprake zijn van een konfliktsituatie. Een konflikt dat zich echter afspeelt tussen de toeschouwer en het gebeuren op het toneel. Niet op het toneel wordt de situatie opgelost, maar de toeschouwer zelf zal al dan niet zijn konklusies moeten trekken uit het mensbeeld dat op het toneel gestalte krijgt.

Het moderne toneel dwingt beslissingen af

* De auteur streeft ernaar zijn mededeling op zo indringend mogelijke wijze aan zijn publiek over te dragen. Hij beoogt een optimale communicatie.

Modern en traditioneel toneel hanteren in zekere zin verschillende middelen van communicatie.

"Toneel is een spiegel van de werkelijkheid", aldus Shakespeare.

Het traditionele toneel streeft ernaar deze werkelijkheid zo suggestief mogelijk weer te geven.

De uiterlijke verschijningsvorm van de mens, de dingen en de situaties wordt zoveel mogelijk benaderd.

In deze be-schrijving en ver-woording bedient het traditionele toneel zich van het meest gangbare kommunikatiemiddel: de taal.

Bij het traditionele toneel vormt het verhaal een wezenlijk bestanddeel. Het stuk kent een dramatische lijn waarlangs het gebeuren zich ontwikkelt. Sterk schematisch valt dit onder te verdelen in drie elementen:

- de inleiding : waarin wij kennis maken met de personages en hun omstandigheden.
- het hoogtepunt : het ontstaan van het konflikt. De belangen botsen.
- het slot : waarin het probleem al dan niet bevredigend wordt opgelost.

Het traditionele stuk is logisch (causaal) in zijn opbouw d.w.z. de ene scène vloeit automatisch uit de andere voort. Er is een onderlinge samenhang, en iedere situatie brengt het gebeuren verder tot ontwikkeling.

Ook het moderne toneel streeft ernaar de toeschouwer zo optimaal mogelijk te confronteren met de werkelijkheid. De uiterlijke verschijningsvorm van de mens of de situatie, geeft echter niet de essentie weer. In het streven juist deze essentie over te dragen is de taal een gebrekkig middel.

Wezenlijk meer kommunikatief is het beeld. De waarneming van een beeld, van een situatie, is een meer totale wijze van ervaren. Het is een bekend verschijnsel dat men soms niet in staat is een bepaalde emotie aan een ander mee te delen. Ook de auteur ervaart dat hij met de taal zijn gevoelens, en vooral ook zijn intuïtie over het menselijk zijn, niet adequaat kan uitdrukken. Het tonen van een beeld, van een situatie die overeenkomt met datgene wat men ervaart resulteert meer effect, dan de verwoording van deze ervaring. Daarnaast komen in de taal zeer veel cliché-uitdrukkingen voor, die geen wezenlijke inhoud meer vertegenwoordigen.

Het moderne stuk heeft het menselijke zijn tot onderwerp.

Niet het worden, niet hoe iets ontstaat, maar op welke wijze het existeert is belangrijk. Dit is een statische toestand. Er kan dus geen sprake zijn van een verhaal, omdat hierin juist het worden, de ontstaanswijze van b.v. het konflikt, tot uitdrukking komt.

In een modern stuk treffen wij de mens in een bepaalde hoedanigheid aan. Het is een permanente konfrontatie met de visie van de auteur op de mens. In "Wachten op Godot" zien wij b.v. twee mannen die konstant wachten op iets of iemand, Godot genaamd, waarvan zij hun redding verwachten.

In "De Dienstlift" van Harold Pinter worden wij geconfronteerd met twee moordenaars die in "een stilte" leven, zichzelf niet durven zijn voorde ander. De een door te zwijgen achter z'n krant, de ander door zich te verschuilen achter een stortvloed van woorden.

Het moderne stuk zou men in verschillende opzichten onlogisch (niet causaal) kunnen noemen.

De scènes ontwikkelen zich niet meer rechtlijnig, maar verlopen sprongsgewijze. Het ene beeld hoeft niet meer samen te hangen met het andere.

Het zijn vaak losstaande beelden die de een na de ander "geprojekteerd" worden.

Achter ieder nieuw beeld blijft steeds het mensbeeld van de auteur zichtbaar.

Deze sprongsgewijze overgang was b.v. erg duidelijk bij het plotselinge eindbeeld in "De Dienstlift". Ben heeft opdracht gekregen de eerstvolgende persoon die binnenkomt te vermoorden. Zijn kameraad Gus die even weg was, komt dan plotseling totaal ontredderd

binnen, zonder vest, zonder das, zonder revolver. Nergens vinden wij in het stuk een verwijzing naar het waarom. Alleen het "beeld" moet spreken.

De meeste traditionele stukken kennen een duidelijk slot. Het probleem wordt doorgaans opgelost. De toeschouwers gaan tevreden naar huis, in de overtuiging dat tenslotte toch nog alles goedgekomen is.

Bij het moderne toneel is de toeschouwer vaak verrast door het plotselinge einde, omdat er geen sprake is van een duidelijke afronding. Het probleem wordt niet opgelost. De situatie zou kunnen duren, omdat er geen ontwikkeling gaande is. Menige toeschouwer reageert hierop met een gevoel van onbehagen. Hij neemt iets mee naar huis, wat andere niet voor hem tot een goed einde hebben gebracht. Hij zelf zal zijn konklusies moeten trekken.

Na deze algemene beschouwing kan het programma zelf nader toegelicht worden.

III LADY GREGORY (1852-1932)

Zij wordt gezien als de grondlegster van het nationale Ierse volkstoneel. Gedurende een lange periode was zij zakelijk leidster van het "Abbey Theatre" in Dublin. Voorts was zij jarenlang medewerkster en secretaresse van J.B. Yeats.

"Bij het opgaan van de maan" is een korte eenakter die handelt over het Ierse verzet tegen de Engelse overheersing. De opbouw van deze eenakter is zodanig dat de kenmerken van het traditionele toneel hierin duidelijk tot uitdrukking komen.

IV SLAWOMIR MROŹEK

Mrozek, geboren in 1930 in Polen, begon zijn literaire loopbaan in Krakau als karikaturist voor verscheidene kranten en tijdschriften.

Hij volgde een journalisten-opleiding, studeerde architectuur en oosterse talen, voorts bezocht hij een schildersacademie, tekent cartoons, schrijft toneelstukken en satirische verhalen. Momenteel woont hij in Italië.

In Nederland verschenen van hem bij Van Nijgh en Ditmar:

"De Olifant", een bundel satirische verhalen. f 4, 90.

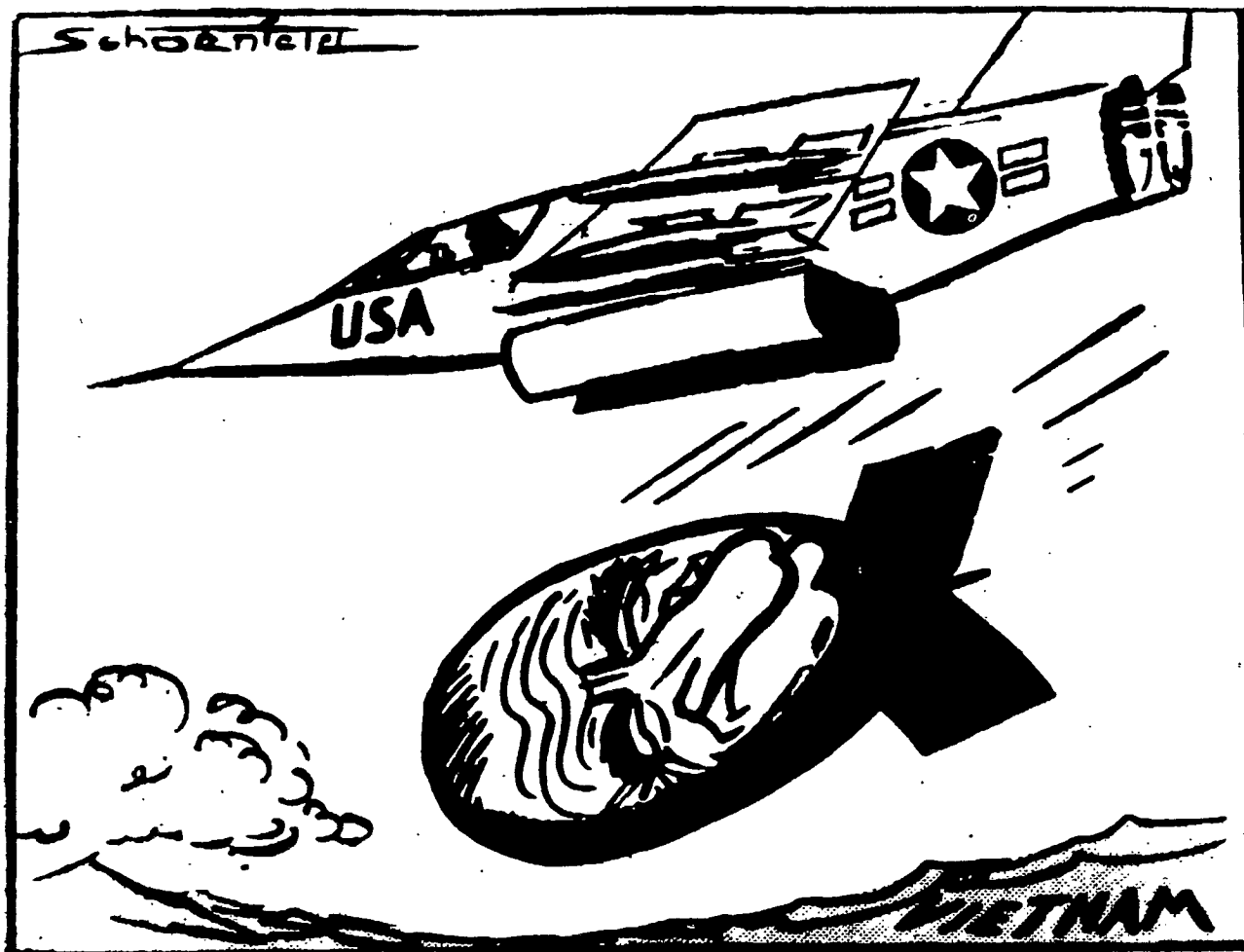
"Een wonderlijke nacht", "Karel", "Striptease", drie toneelstukken. f 2, 50.

Over zijn werk schrijft hij:

"In mijn stukken zit alleen maar wat er in zit. Zij bevatten geen toespeling op het een of ander en geen beeldspraak. Tussen de regels staat niets; het is dan ook vergeefse moeite persé daar iets tussen te willen lezen. De naakte tekst is niet dubbelzinnig".

Mrozek wijst hier nadrukkelijk op het anti-symbolische karakter van zijn stukken. Men is te vaak geneigd bij het moderne toneel te zoeken naar bijzonder ingewikkelde verklaringen, in de veronderstelling pas dan van het stuk te kunnen genieten als men de eventueel verborgen betekenissen zou hebben opgespoord. Deze onnodige zwaarwichtigheid past zeker niet bij het werk van deze schrijver. Trouwens over het algemeen heeft het moderne toneel een bijzonder speels karakter. Het spelen om het spel, het ludieke, neemt een belangrijke plaats in. Zo als een kind speelt, zonder te vragen naar het waarom, of het eventuele nut, zo zien wij ook op het toneel vaak een spel. Met als enig nut dat het plezierig is.

Het feit dat Mrozek cartoons tekent komt ook in zijn toneelwerk tot uiting. Cartoons zijn humoristisch, hebben een satirische inslag, en vooral in een cartoon is de werkelijkheid vervormd. Men combineert delen van de werkelijkheid die volgens onze logische begrippen niet bij elkaar horen. In de cartoon op pagina 5 b.v. : het hoofd van President Johnson, dat tegelijkertijd een bom is die op Vietnam valt.

Typisch is dat deze "onlogische combinatie" de realiteit vaak zoveel scherper weergeeft, daarnaast wekt het onze lachlust op, omdat we nu eenmaal altijd lachen om iets dat volgens onze logische begrippen niet mogelijk is.

"Racket Baby".

is als het ware een levend cartoon. Twee babies die als volwassenen met elkaar praten en zelfs lid zijn van een organisatie die de volwassen wereld terroriseert. Wij zien dus een combinatie van twee elementen die volgens onze logische begrippen niet bij elkaar horen. Het is geen vormgeving die wij vanuit de alledaagse realiteit kennen. Op het toneel komt dus een nieuwe werkelijkheid tot stand.

Dit nieuwe aspect van het moderne toneel wekt vaak enige bevreemding omdat wij nu eenmaal bijna automatisch verwachten dat het toneel zich aansluit bij de uiterlijke verschijningsvorm van wat wij "de werkelijkheid" noemen.

Het moderne toneel kent zijn eigen werkelijkheid en creëert nieuwe vormen.

Zo wordt het mogelijk dat twee babies worden geïnterviewd over hun terreurorganisatie en het volgende gesprek zich ontwikkelt:

- jongen : Ik verzoek U om een interview.
 1e kind : Geen slecht idee, welke garantie geef je me?
 jongen : Mister Baby, onze hoofdredacteur heeft twee kinderen van Uw leeftijd. Beiden waren onder ons gezegd en gezweven bij die zaak met de teddyberen in Den Bosch betrokken. Is dat voldoende voor U?
 1e kind : Het is voldoende. Wat wilt U weten?
 jongen : Alles.
 1e kind : En wat krijg ik ervoor?
 jongen : Roem! Onze kranten verschijnen in een miljoenenoplage.

- 1e kind : Roem? Hoort men dan te weinig van mij?
jongen : Natuurlijk weet iedereen dat de geheimzinnige Racket Baby de machtigste Baby-gangster is. De anderen kunnen niet in zijn schaduw staan.
Maar wie kent de bijzonderheden?
Mister Baby. Frans Liszt werd beroemd toen hij negen jaar was. Dit geldt vandaag de dag nog als een fenomeen.
Velen worden twintig of zelfs vijftwintig jaar voor men iets van ze hoort. En wat is Liszt in vergelijking met U! Belachelijk. Een dergelijke gelegenheid mag U niet voorbij laten gaan, Mister Baby!
- 1e kind : Kom op met Uw vragen.
jongen : Hoe bent U begonnen? Wat waren om zo te zeggen de eerste stappen?
1e kind : Dat is lang geleden. Voorzover ik me kan herinneren was het in de tijd dat ik "papa" probeerde te zeggen.
Het was erg moeilijk. Ik heb voor studeren nooit veel gevoeld. In die tijd dus merkte ik, dat ik alleen maar behoefde te schreeuwen om te krijgen wat ik wilde hebben. Ik heb daaruit de logische slotconclusie getrokken. Sindsdien ontbreekt het me aan niets.
- jongen : U bent dus meteen, vergeef me de uitdrukking, met afpersing begonnen - Racket, als ik het goed begrijp.
- 1e kind : Je moet ergens beginnen.
jongen : En heeft men U nooit iets geweigerd?
1e kind : Moet ik dan complexen krijgen? Vijftig jaar na de eerste psychopathologische onderzoeken?"

Het is duidelijk dat "Racket Baby" een parodie is op de macht van het kind in onze maatschappij. In onze samenleving is de tendens aanwezig, dat het kind op steeds jongere leeftijd een invloedrijke factor wordt.

Het is nog niet zo lang geleden dat kinderen beschouwd werden als jonge volwassenen. Kinderen droegen dezelfde kleren als volwassenen en het getuigde van een juist pedagogisch inzicht ze op vierjarige leeftijd Latijn, en op zesjarige leeftijd de grondbeginselen der filosofie te leren. In onze tijd daarentegen zou men zelfs kunnen spreken van de wereld der volwassenen en de wereld van het kind. Dat deze tendens soms belachelijke vormen aanneemt, daarvan getuigen maar al te vaak de advertenties voor levensmiddelen en baby-artikelen.

"Feest".

Dit stuk handelt over drie mannen die op zoek zijn naar hun "Zabawa".

Zabawa is het Poolse woord voor feest. Maar het betekent meer dan zomaar een feest. Het heeft iets van een volksfeest, dorpskermis, zweet, lawaai, sterke drank en.... onvolwassenheid. In een echte "Zabawa" manifesteert zich een kinderlijke blijheid, een gelukkig kunnen vergeten en ontspannen.

Naar deze "paradijselijke" toestand zijn de drie mannen op zoek, naar een gelegenheid waarbij ze zichzelf kunnen zijn en het masker, hun rol van iedere dag, kunnen vergeten.

Het zoeken naar deze mogelijkheid is eigenlijk alles wat in dit stuk gebeurt.

Steeds opnieuw blijkt het niet mogelijk.

Om de leerlingen actief aan de voorbereiding van dit instructie-programma te laten deelnemen is het misschien een goed idee enkele leerlingen te vragen uit kranten en tijdschriften cartoons te knippen, waarin de tekenaar dingen gekombineerd heeft die normaliter niet bij elkaar horen. Deze cartoons zouden dan door de leerling(e) in een spreekbeurt kunnen worden toegelicht, waarbij hij/zij ook aandacht kan besteden aan de gebeurtenissen die de tekenaar geïnspireerd hebben.

TONEEL WERKGROEP PROLOG

Alb. van der Baan, soc. ped.